

Τα δικαιώματα των ψυχικά ασθενών:

Από την ανοχή στην υποστήριξη

του Ευτύχη Φουτράκη*

Υπάρχουν δικαστές στο ... Στρασβούργο!

Με δύο εντελώς πρόσφατες αποφάσεις του, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου καταδίκασε την Ελλάδα για την παραβίαση των δικαιωμάτων των ψυχικά ασθενών (Βενιός κατά Ελλάδος, 5.7.2011, Καραμανώφ κατά Ελλάδος, 26.7.2011). Ο αποφάσεις αυτές αφορούν τις διαδικασίες ακούσιας ψυχιατρικής νοσηλείας και διαπιστώνουν παραβίαση της νομοθεσίας (ν. 2071/1992) και κατ' αποτέλεσμα παράνομη στέρηση της προσωπικής ελευθερίας. Μ' άλλα λόγια, στο πρόσωπο των ψυχικά ασθενών η Ελλάδα παραβιάζει το θεμελιωδέστερο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων: την ελευθερία (άρ. 5 ΕΣΔΑ).

Η ηθική αξία της παραπάνω εξέλιξης είναι κολλοσιαία, αφού δημιουργείται ένα, τρόπον τινά, δεδικασμένο: οι ψυχικά ασθενείς έχουν δικαιώματα! Και όχι μόνο αυτό: αν τα διεκδικήσουν, μπορεί κάποιος, ακόμα και στο μακρινό Στρασβούργο, να τους ακούσει και να τους δικαιώσει. Μα, θα 'ηλεγε κανείς, δεν είναι όλη τούτα αυτονότα; Η καταφατική απάντηση δεν μοιάζει δεδομένη.

Μια εποχή σε μεταίχμιο

Η ανάπτυξη πολιτικών κοινωνικής συμμετοχής των ψυχικά ασθενών αντιμετώπισε, εξ' αρχής, μια πολιτική αμφιταλάντευση, ανάμεσα στην παραδοσιακή γραμμή του αποκλεισμού και τη νέα τάση της κοινωνικής συνοχής.

Έτσι, συχνά, μέτρα υποβοήθησης της κοινωνικής συμμετοχής συνυπάρχουν, στο θεσμικό στερέωμα, με θύλακες περιχαράκωσης. Από την άλλη πλευρά, την αναμενόμενη κοινωνική επιφυλακτικότητα φαίνεται να διαδέχεται μια διευρυμένη έλλειψη ανοχής της κοινότητας απέναντι στις σύγχρονες προσπάθειες κοινωνικής ένταξης των αποκλεισμένων. Με καθοριστικό εδώ το φοβικό ρόλο των ΜΜΕ φαίνεται, όλο και περισσότερο, να εξαπλώνεται ένα πλέγμα μη ανεκτικότητας προς το διαφορετικό.

Αποτελεί μάλλον κοινή διαπίστωση ότι κοινωνίες που δοκιμάζονται από σοβαρές κρίσεις αντιμετωπίζουν, τουλάχιστον στο στάδιο της μετάβασης, μια αυξημένη εγκληματικότητα, συνήθως άμετρης βίας ή επιβίωσης, και ταυτόχρονα υψηλούς δείκτες ψυχι-

* Ο Ευτύχης Φουτράκης είναι Δρ. Νομικής – Ειδικός επιστήμων ΣτΠ

κών διαταραχών. Παράλληλα, όμως, ισχύει η δυσοίωση παρατήρηση ότι η οικονομική, και όχι μόνο, κρίση ενισχύει την τιμωρικότητα, περιορίζει την ανεκτικότητα και εξοβελίζει τον κοινωνικό πλουραλισμό. Τα δικαιώματα σ' αυτό το πλαίσιο φαντάζουν περιττές πολυτέλειες, ανατρέχοντας σε μια συζήτηση που καθίσταται μέρα με τη μέρα ξεπερασμένη. Αντίθετα οι απαντήσεις που φαίνεται να δίνονται από την κρατούσα ιδεολογία εστιάζουν στην ενίσχυση της καταστολής και την επέκταση της περιθωριοποίησης. Με διαφορετικά λόγια, η απάντηση στο έγκλημα είναι η φυλακή ενώ στην ψυχική διαταραχή το ψυχιατρείο. Τα κλειστά ιδρύματα φαίνεται να αποκτούν ξανά τη χαμένη τους αίγλη ενώ η κριτική που τους έχει ασκηθεί και η αμφισβήτηση της κοινωνικής αποδοχής τους μάλλον υποχωρούν.

Δικαιώματα και ψυχικά ασθενείς

Στην κλασική θεωρία των δικαιωμάτων υιοθετείται η διάκριση ανάμεσα σε ατομικά, κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα. Τα ατομικά δικαιώματα έχουν αρνητικό πρόσημο, είναι δηλ. αμυντικά δικαιώματα απέναντι στην αυθαιρεσία της κρατικής εξουσίας (π.χ. προσωπική ελευθερία και ασφάλεια). Τα κοινωνικά δικαιώματα είναι, από την άλλη πλευρά, απαιτήσεις του ατόμου προς το κράτος για παροχές (π.χ. δικαίωμα στην παιδεία, την κοινωνική ασφάλεια και την υγεία). Τέλος, μια τρίτη κατηγορία δικαιωμάτων είναι τα λεγόμενα πολιτικά τα οποία είναι συμμετοχικά, δηλ. αξιώσεις συμμετοχής του πολίτη στις πολιτικές

λειτουργίες (π.χ. δικαίωμα του εκλέγειν).

Όπως κανείς εύκολα καταλαβαίνει, η έννοια αυτή των δικαιωμάτων περιστρέφεται γύρω από το παραδοσιακό δίπολο κράτος-πολίτης, χωρίς – είναι αλήθεια- να λαμβάνει υπόψη τις σύγχρονες εξελίξεις με την ανάδειξη των ιδιωτικών εξουσιών σε, συχνά πρωτεύοντες, παράγοντες των κοινωνικών εξελίξεων. Σ' αυτό το κενό απαντά η θεωρία της τριτενέργειας των δικαιωμάτων, σύμφωνα με την οποία τα ατομικά δικαιώματα πέραν της κάθετης λειτουργίας, στις σχέσεις κράτους – πολίτη, αναπτύσσουν και οριζόντια λειτουργία, δηλ. καθορίζουν και τις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, όταν προσιδιάζουν σ' αυτές. Επειδή λοιπόν ακριβώς τα δικαιώματα τριτενεργούν, η αξίωση για σεβασμό τους δεν αφορά μόνο το κράτος, αφορά και τον κάθε ιδιώτη, κοινωνικό.

Ενδιαφέρουν όλα αυτά τους ψυχικά ασθενείς; Τέσσερα θεμελιώδη δικαιώματα μπορούμε να διακρίνουμε εδώ:

► Το δικαίωμα να είσαι άνθρωπος, δηλ. να αναγνωρίζεσαι ως υποκείμενο δικαίου, φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Με την ιδιότητα του ανθρώπου συνδέεται η αξίωση να είσαι πολίτης (δηλ. συμμετόχος στην πολιτική ζωή), να ασκείς επάγγελμα, να είσαι φορολογούμενος κ.λπ. Σ' αυτό το πλαίσιο ο ψυχικά ασθενής αξιώνει όλα τα δικαιώματα του ανθρώπου. Δηλαδή: Το δικαίωμα στην ασφάλεια και την

προσωπική ελευθερία (ακούσια νοσηλεία, άρ. 69 ΠΚ, Δικαστικός έλεγχος, προστασία κ.λπ.), το δικαίωμα στην ισότητα, τόσο στα δικαιώματα όσο και στις υποχρεώσεις, το δικαίωμα στην αξία και την προσωπικότητα του ανθρώπου, το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα (προστασία των προσωπικών δεδομένων).

► Το δικαίωμα να είσαι μέλος της κοινωνίας, δηλ. να διαθέτεις δικαιοπρακτική ικανότητα. Μ' άλλα λόγια να έχεις προσωπική αυτονομία, να αποφασίζεις για τις υποθέσεις σου και την παρουσία σου, να παντρεύεσαι, κ.λπ.

► Το δικαίωμα να αναγνωρίζεσαι ως ασθενής, δηλ. να λαμβάνεις περίθαλψη, να αποφασίζεις γι' αυτήν, να ενημερώνεσαι για την υγεία σου και την κάθε θεραπεία, να ζητείται δε πάντα η γνώμη σου (Αξίωση ενημέρωσης για τα δικαιώματα και τη θεραπεία & συναίνεσης), δικαίωμα στην Υγεία, δηλ. στην αξιοπρεπή περίθαλψη εκούσια και ακούσια, δικαίωμα στην αποκατάσταση (Αυτονόμηση/επαγγελματική αποκατάσταση), δικαίωμα στη ζωή στην κοινότητα (στεγαστικές δομές κ.λπ.).

► Τέλος, το δικαίωμα έννομης προστασίας (άρ. 20 Συντ.), δηλ. να έχεις πρόσβαση σε μηχανισμούς προστασίας των δικαιωμάτων. Εδώ εμπίπτουν: η εξασφάλιση δικαστικής προστασίας με πρόσβαση στα εθνικά και ευρωπαϊκά Δικαστήρια, η δυνατότητα προσφυγής σε ανεξάρτητη αρχή όπως ο Συνήγορος του Πολίτη που ασκεί

έλεγκο στη δημόσια Διοίκηση, η λειτουργία των Επιτροπών κατά των Διακρίσεων τόσο στον δημόσιο (ΣτΠ) όσο και στον ιδιωτικό τομέα (Υπ. Δικαιοσύνης), η Ανάπτυξη δράσεων από την Ειδική Επιτροπή Ελέγχου Προστασίας των Δικαιωμάτων των Ατόμων με Ψυχ. Διαταραχές (άρ. 2 ν. 2716/99).

Η επικίνδυνη ζωή των δικαιωμάτων

Μιλώντας για την προστασία των δικαιωμάτων, μπορεί κανείς να ανιχνεύσει τους κινδύνους που διαγράφονται και τα αντίστοιχα δικαιώματα που διακυβεύονται:

- ▶ Στην (ψυχιατρική) μεταχείριση και θεραπευτική φύλαξη των ποινικά ακαταλόγιστων προσώπων, οι οποίοι στερούνται των δικαιωμάτων τόσο του κρατουμένου όσο και του ψυχικά ασθενούς.
- ▶ Στο πλαίσιο της (κλειστής) ψυχιατρικής περίθαλψης εν στενεί εννοία, από τις συνθήκες αλλήλ και τις συμπεριφορές, σε συνδυασμό με τη διασφάλιση της αυτονομίας του ασθενούς.
- ▶ Στο καθεστώς λειτουργίας της αναγκαστικής νοσηλείας, στο πλαίσιο της οποίας όχι μόνο δεν τηρούνται οι νόμιμες διαδικασίες αλλήλ συχνά ευτελίζεται η επιστήμη και απουσιάζει η ανθρωπιά, μέσα σ' ένα πλαίσιο γραφειοκρατικής διεκπεραίωσης.
- ▶ Η δικαστική συμπάρσταση ελλείπει υποστηρικτικών δομών και στη λογική ενός γραφειοκρατικού, αποστεωμένου και βραδυκίνητου δικα-

στικού συστήματος φαίνεται όλο και περισσότερο να μετατρέπεται από προστατευτικό μέσο σε διαρκή πηγή κινδύνων για την προσωπική υπόσταση του προσώπου.

- ▶ Η διασφάλιση της αποκατάστασης και της ζωής στην κοινότητα, μέσω κυρίως της ισότιμης και ενεργού συμμετοχής στα κοινωνικά δρώμενα, συχνά προσκρούει σε νομικά εμπόδια και διοικητικές αγκυλώσεις.

Η οντολογία των δικαιωμάτων

Μπορεί βέβαια η Λέρος, ως ένα σύστημα διαχείρισης της τρέφας, να έχει περιοριστεί, ωστόσο το μοντέλο νομικής διαχείρισης που καθιέρωσε εξακολουθεί να παραμένει ισχυρό: Πέρα, δηλ. από το άσυλο των κτιρίων υπάρχει και το άσυλο των θεσμών, ως ένα μέσο αποκλεισμού. Αυτό το Ίδρυμα επιβιώνει, παραμένει ισχυρό, και διατηρείται σχετικώς αυτάρκες. Ας μην ξεχνάμε ότι το δίκαιο, η νομική επιστήμη αλλήλ και η δικαιοσύνη παραμένουν βαθιά συντηρητικά μορφώματα που απεχθάνονται το νέο και το άγνωστο. Μυρίζονται ανατροπή και σπεύδουν να αντιδράσουν.

Τι είναι, λοιπόν, ο ψυχικά ασθενής για το δίκαιο; Στο νομικό στερέωμα ξέρουμε πολύ καλά και νοιώθουμε ασφαλείς με τον «παράφρονα», τον «τρελό», τον «ακαταλόγιστο», τον «άρρωστο», καθώς, τέλος, και τον «κρατούμενο». Καθένας απ' αυτούς αντιστοιχεί σε συγκεκριμένες νομικές φιγούρες / κατηγορίες και διαθέτει τα αντίστοιχα δικαιώματα. Αντίθετα, νέες

ιδέες ή νέες κατηγορίες όπως η «ψυχική αναπηρία» δημιουργούν αβεβαιότητα, στο μέτρο που δεν εντάσσονται στις δεδομένες νομικές έννοιες αλλήλ διεκδικούν μια καινούρια ρύθμιση. Όμως πού είναι ο ψυχικά ασθενής και μάλιστα διεκδικώντας δικαιώματα; Πουθενά!

Από την άλητη πλειυρά είναι αλήθεια ότι ένα πλήθος από διεθνή συμβατικά κείμενα αλλήλ και η εσωτερική νομοθεσία κατοχυρώνουν μια σειρά από δικαιώματα που αφορούν και τους ψυχικά ασθενείς ή κυρίως αυτούς (π.χ. αποκατάσταση και ζωή στην κοινότητα). Η επίκληση αυτών των δικαιωμάτων στο πλαίσιο της ψυχιατρικής περίθαλψης αλλήλ και της ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης μπορεί να συμβάλει αποφασιστικά στην επίλυση των προβλημάτων που εμφανίζονται στην πράξη κατά τη διαδικασία αυτή. Ίδιως, μάλιστα, τα δικαιώματα στην αξιοπρεπή περίθαλψη (εκούσια ή ακούσια) και στην αποκατάσταση, ως δικαιώματα ομπρέλα, μπορούν μέσα από τη διασάφηση των επιμέρους όψεών τους να λειτουργήσουν ως κανονιστική μήτρα για τη ρύθμιση επιμέρους προβλημάτων.

Ωστόσο, η διοικητική αλλήλ και η ευρύτερη κοινωνική οντολογία δείχνουν ότι οι πολιτικές καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού και κατοχύρωσης των δικαιωμάτων δεν πραγματώνονται επαρκώς. Συχνά αυτή η πραγματικότητα αποδίδεται στην ιδιαιτερότητα που χαρακτηρίζει τα δικαιώματα αυτά και εντοπίζεται στην αμφίβολη δυνατότητα άσκησης τους από κείνους για τους οποίους υπάρχουν. Τόσο παλιότερα κείμε-

να του Συνηγόρου του Πολίτη όσο και η πρόσφατη έκθεση της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (2011) εντοπίζουν τα σημεία υστέρησης στην προστασία των δικαιωμάτων των ψυχικά ασθενών.

As είμαστε λοιπόν ειλικρινείς: Τα δικαιώματα του ψυχικά ασθενούς περιορίζουν τον ετεροκαθορισμό του, ορθώνουν την αυτόνομη ύπαρξή του και του δίνουν λόγο. Με τον τρόπο αυτό καθιστούν τον ψυχικά ασθενή υποκείμενο της κοινωνικής λειτουργίας και της ιατρικής σχέσης. Όμως, όσο έχει ο ασθενής δικαιώματα τόσο θα χάνει τη βοήθη του ο επαγγελματίας ψυχικής υγείας αλλιώς και ο νομικός. Όλοι αυτοί οι νεωτερισμοί συνήθως δημιουργούν άμυνες και τελικά καταλήγουν στην περιστολή των δικαιωμάτων του ανθρώπου - ψυχικά ασθενούς, μπροστά στην αβεβαιότητα. As μην ξεχνάμε ότι τα δικαιώματα δεν είναι ουδέτερα, δεν αποτελούν άχρωμες παραδοχές κοινής αποδοχής. Αντίθετα μετατρέπουν το φιλοδώρημα σε απαίτηση, ανακαθορίζουν τους όρους εξουσίας, απονέμουν ρόλους. Κατά τούτο στρέφονται απέναντι στον γιατρό, τον δικαστή και τον διοικητικό υπάλληλο. Συνοψίζοντας: Τα δικαιώματα κοστίζουν, και όχι μόνο σε χρήμα! Ποιος είναι έτοιμος να καταβάλει αυτός το κόστος;

Η ρητορεία των δικαιωμάτων του ψυχικά ασθενούς θέτει ως βάση ένα μοντέλο ανθρώπου με απεριόριστες δεξιότητες και πόρους, με γνώσεις νομικής, οικονομίας και φίλους που τον στηρίζουν και τον θέλουν κοντά τους, δικηγόρους που μάχονται γι' αυτόν. Σ' αυτή τη βάση σημειώνε-

ται ένας πλήρης παροπλισμός. Όλο το σύστημα των δικαιωμάτων στην Ελλάδα έχει δομηθεί και λειτουργεί πάνω στη θεμελιώδη παραδοχή ότι ο ψυχικά ασθενής δεν υπάρχει και δεν μπορεί να διεκδικήσει. Δεν ακούγεται δηλ., όσο και αν φωνάζει (!)

Από την άλλη στην κρατούσα οντολογία της ψυχιατρικής περίθαλψης οι αξιώσεις των ασθενών νοούνται ως εθελοντικές παρεχές, ως παραχωρήσεις ή και ως φιλοδώρηματα. As το ομολογήσουμε: Η φιλανθρωπία είναι πιο ανώδυνη, προσφέρει άηληλαστε και την ικανοποίηση της καλής πράξης. Τα δικαιώματα όμως αντιστοιχούν σε μια γροθιά που διεκδικεί και όχι στο παρακλητικό χέρι που εκλιπαρεί! Ποιο από τα δύο θέλουμε;

... και τώρα τι γίνεται;

Οι πολιτικές καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού δεν έχουν αφομοιωθεί επαρκώς από την ελληνική ψυχιατρική πράξη, τη δημόσια διοίκηση, ή την ελληνική δικαιοσύνη. Μ' αυτό το δεδομένο η πραγματική εξοικείωση των μηχανισμών εξουσίας με την προοπτική της άσκησης δικαιωμάτων από τους ψυχικά ασθενείς αποτελεί μια ανάγκη υψηλής προτεραιότητας. Η οφειλή αυτή καθίσταται ισχυρότερη καθώς προκύπτει για την επανένταξη των ψυχικά ασθενών στην κοινότητα. Δε φτάνει δηλ. πια η παράθεση νομικών προβλήσεων χωρίς αντίκρισμα αντίθετα η υποστήριξη της άσκησης δικαιωμάτων δεν μπορεί παρά να αποτελεί ουσιαστικό τμήμα της πραγματώσεώς τους.

Στην ψυχιατρική όσο και στη νομική (δικαστική ή διοικητική) πράξη τα δικαιώματα των ψυχικά ασθενών αντιμετωπίζονται μάλλον ως μπελάς. Αυτό ισχύει πολύ περισσότερο μπροστά στο αίτημα για υποστήριξη των ασθενών στην αληθινή άσκηση των δικαιωμάτων τους. Ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ασθενούς βρίσκεται έξω από το κύριο έργο των υπηρεσιών ιατρικής περίθαλψης ή απονομής δικαιοσύνης και όχι μόνο αυτό: η άσκηση δικαιώματος εκλαμβάνεται μάλλον ως αντιπολίτευση, δηλ. ως τακτική που αντιστρατεύεται τη θεραπεία.

Η αυτάρεσκη αναφορά της πρόβλεψης δικαιωμάτων με την ταυτόχρονη μελαγχολική διαπίστωση της παραβίασής τους, δεν μπορεί να είναι μια ικανοποιητική απάντηση. Θα πρέπει λοιπόν να συζητηθεί η αντικατάσταση της παραδοσιακής αμυντικής ανοχής στα δικαιώματα με την ενεργητική προώθηση της άσκησης τους. Μια τέτοια λογική μπορεί να τίθεται ως παράμετρος ποιότητας των υπηρεσιών και αξιολόγησης των επαγγελματιών ψυχικής υγείας. Σ' αυτή τη βάση η υποστηρικτική διαμεσολάβηση για την πραγματική άσκηση των δικαιωμάτων θα μπορούσε να τεθεί ως προτεραιότητα. Εδώ, ακριβώς, ο λόγος και ο ρόλος του αναπηρικού κινήματος αποδεικνύεται καίριος, τόσο στη συγκρότηση όσο και στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων. Τελικά, η ενεργητική προώθηση των δικαιωμάτων των ψυχικά ασθενών, ως υποχρέωση των επαγγελματιών ψυχικής υγείας, δεν μπορεί παρά να είναι η βάση για τη νομιμοποίηση της ψυχιατρικής στον σύγχρονο κόσμο.